

Tillsammans i vardagen

I DET FÖRINDUSTRIELLA samhället var landsbygdens invånare tvungna att samarbeta för att klara krävande arbetsuppgifter, dyra investeringar och löpande underhåll. Kvarnar, smedjor, hyttor och vattensågar, liksom linskäktar, torkstugor och vadmalstampar har samägts och sambrukats. Bönder samarbetade också för att dra nytta av kunskaper och färdigheter, eller helt enkelt för att de tyckte om att göra saker tillsammans.

Jordbrukarbefolkningen har dessutom haft krav på sig att samverka eftersom de gemensamt ansvarat för vägar, vattendrag, allmänningsjord, samfälligheter, brandstod och fattigvård. Vid frågor som berört hela byn eller socknen, till exempel vid större lantmäteriförrättningar och skattläggningar, har det varit nödvändigt att samverka. I tider av umbäranden och förtryck har de tagit hjälp och stöd av varandra för att hävda sina rättigheter och förbättra sin situation.

Samverkan har skett i olika former. En vanlig form var fast sammansatta lagbildningar såsom hyttlag, fäbodlag och båtlag. Arbetsbyten var en annan metod, till exempel för att klara arbetskrävande uppgifter och stora investeringar. Arbetsgillan organiserades vid nyodlingar, stora byggen, slätter, skörd, kardning och skäktning.

Från början av 1930-talet utvidgade jordbrukarna det lokala samarbetet till nya områden. Äldre former av samverkan som hytt- och fäbodlag var avvecklade, men traditionen levde lokalt kvar. Ett skäl var den besvärliga ekonomiska och sociala situationen med såväl tilltagande brist på arbetskraft som dålig ersättning för varorna. Ytterligare ett skäl var de nya redskapen och maskinerna som fördes ut på marknaden. För att hänga med i utvecklingen gällde det att få del av den nya tekniken, både i hushållen och i jordbruket. Men tekniken var dyr. Lösningen var för många bönder en intensifierad samverkan på lokalplanet.

Samarbetet hade även en nog så viktig social funktion. Inte minst föreningarna kan antas ha fördröjt avfolkningen, men också slussat in ungdomarna i folkhemmet. De skapade utrymme för en meningsfull fritid på landsbygden, gav unga män och kvinnor en

möjlighet att förbättra sina teoretiska och praktiska färdigheter, skolade dem i föreningsliv och politiskt arbete och stärkte den lokala gemensamhetskänslan som var till nytta för det ekonomiska samarbetet.

Årtiondena från början av trettioalet och fram till mitten av femtioalet, liksom åren före senaste sekelskiftet, karakteriseras av grannsamverkan i vardagen. Perioden från mitten av femtioalet fram till mitten av åttiotalet utmärks däremot av ett mer individualistiskt förhållningssätt.

Individualismen dominerade alltså under efterkrigstidens mest intensiva rationaliseringsperiod. Detta förklaras för det första av nedläggningen av ett stort antal små jordbruk, vilka tidigare existerat tack vare ett omfattande lokalt arbets- och tjänstebyte. För det andra blev årtiondena närmast efter 1945 familj jordbrukets epok i det svenska jordbrukets historia. Idealet var att driften skulle klaras med familjemedlemmarna och ett ökat antal maskiner och redskap. Kapitalintensiteten steg och samverkan gick tillbaka.

Den ekonomiska och fackliga jordbrukarrörelsen blev från femtioalet dessutom allt större och mäktigare. För den moderne bonden ersatte organisationen på central och regional nivå den gamla tidens lokala samverkan. Jordbrukspolitikens förhandlingsystem

Männen i trösklaget och kvinnorna som bärgat rotfruktsskörden dricker eftermiddagskaffe i köket i byn Värmon, Alsens socken i Jämtland 1948.

gav inledningsvis god utdelning för jordbrukare som var unga, moderniserade och satt på gårdar i bygder med goda förutsättningar för åkerbruk och boskapsskötsel.

Samarbetet i vardagen i början och slutet av den period denna bok ompänner hade både en ekonomisk och en kulturell dimension. Den kulturella var nog så viktig, kanske till och med en förutsättning för den ekonomiska. Det behövdes arenor där människor kunde träffas utanför arbetet och vardagens ekonomiska åtaganden. Gemensamma kulturella aktiviteter gav inte bara glädje och nya perspektiv, utan också förtroende och tillit i lokalsamhället, vilket var nödvändigt om människor skulle våga ge sig in i ekonomiska samarbeten. Denna vardagssamverkan praktiserades dels i form av arbetsbyten, dels i form av gemensamt ägande av maskiner och slutligen i form av föreningar för skiftande ändamål.

ARBETSBYTEN

Trots en begynnande mekanisering fordrade svenskt jordbruk på 1940-talet alltså en betydande arbetsstyrka. Mindre gårdar som inte kunde uppåda tillräckligt med arbetskraft, eller inte hade råd att anlita tillfälligt anställda, fick förlita sig på grannar och släktingar.

Arbetsbyten har i alla tider praktiserats på landsbygden, men det har skett i skiftande omfattning beroende på storleken på jordbruken, var i landet och under vilken tid. Alla har inte behövt samverka med grannar, utan har klarat arbetsuppgifterna med gårdens egen arbetskraft, eller med hjälp av syskon och äldre släktingar. Grannar har dock bidragit med arbetskraft när det varit påkallat och när de har kunnat. Jordbrukare har också samarbetat kring redskap och maskiner, eller helt enkelt för att slippa utföra monotona uppgifter helt på egen hand. Det senare var inte helt ovanligt bland småbrukets kvinnor som samlades för att klippa mattor, karda, väva och sy. Syjuntorna hade sin motsvarighet i de manligt dominerade jaktlagen, även om männen delade bytet mellan sig medan kvinnorna behöll alstren för egen del, eller sålde, alternativt lottade ut dem i församlingens regi.

I byarna har man hjälpt varandra vid större reparationer och nybyggen. Efter utfört arbete har det ställts till med kalas. Bonde-minnesmaterialet nämner särskilt arbetsbyten vid tröskning och barnpassning. Det var en del av vardagen, en informell aktivitet som utövades i skiftande grad. Grannarna ställde upp eftersom de

visste att de själva kunde räkna med hjälp i den stund de var i trångmål. Några dagar innan arbetet skulle utföras träffades familjerna och drack kaffe. Vid andra tillfällen möttes de vuxna på kyrkbacken. Hjälpen anlätades framför allt i bråda tider samt när en småbrukare behövde en häst eller ett redskap som inte fanns på den egna gården. Vid slakt och konservering togs hjälp av grannar och släktingar. Genom att åta sig vedsågning kunde en familj försäkra sig om nödvändiga motprestationer. Sätten var många och det informella arbetsbytet säkert långt mer utvecklat än vad vi i dag känner till.

Arbetsbyten var förmodligen vanligast i småbrukarbygder i de inre och norra delarna av landet. Deltidslantbrukarna odlade för sin överlevnad färdigheter som gav dem inkomster utanför jordbruket. Kunskaper i grov- och finsnickeri, betonggjutning och målning var en tillgång även på hemmaplan i kontakten med grannar och släkt. Arbetsbyten förekom även bland bönder på slättbygden i södra och mellersta Sverige. Men här slog det mekaniserade familjejordbruket tidigare igenom, vilket minskade behovet.

Arbetsbyten praktiserades i en tid då det mesta gjordes för hand. Maskinerna minskade på sikt behovet. Till en början kan dock, som en bonde från Ölmevalla i Halland berättar, inköp av en maskin snarare ha bidragit till ett utökat arbetsbyte:

Potatisplockningen om höstarna var in i sen tid ett arbete som fordrade många händer och armar, unga som gamla, kvinnor som män. Potatisupptagning i Boksele, Arvidsjaur socken, Norrbottens län 1957.

När han (morfar) köpt en ny slårtermaskin för två hästar, behövde han inte sätta eller köra in sitt eget hö. Grannarna kom och erbjöd sej att sätta och köra, om han slog åt dem. De tyckte, det var lättare än att gå och meja sitt eget för hand.

Även i det mekaniserade efterkrigsjordbruket fanns behov av och intresse för arbetsbyten, till exempel vid reparationer och större byggnationer. Med nedläggningen av små och medelstora jordbruk och mekaniseringen från slutet av fyrtioalet minskade dock utrymmet för arbetsbyten i jordbruket. Helt lär de aldrig ha försvunnit, och de har återkommit under nya förutsättningar under de två senaste årtiondena.

ÄGA OCH BRUKA TILLSAMMANS

Samägande och sambrukande av maskiner och redskap kunde ske i form av en förening med stadgar och möten, men också mer informellt mellan ett par, tre grannar. Det senare var ett smidigt sätt att klara större investeringar, såvida delägarna kunde samsas om kostnader och formerna för utnyttjandet.

Efter den ekonomiska krisen i början av trettiotalet tillsatte regeringen en utredning med uppgift att utarbeta ett förslag som underlättade gemensam maskinhållning inom det mindre jordbruket. I sitt betänkande från 1937 föreslog utredarna att det skulle inrättas en statlig lånefond där sammanslutningar av jordbrukare och enskilda maskinhållare kunde låna pengar för inköp av maskiner. Mot ersättning skulle maskinhållarna utföra arbete hos jordbrukare. Denna form av maskinlån kvarstod, med smärre korrigeringar, fram till 1967.

Bland maskiner som bönder gemensamt ägde och brukade hör radsåningsmaskiner, självbindare, stallgödselspridare och hästhackor. Två eller tre jordbrukare ägde tillsammans en sådan maskin. De delade på ansvar och kostnader för reparationer. För små och medelstora gårdar gav samägande och sambrukande en möjlighet att hänga med i utvecklingen.

En bondecirkel i Kungälv minns att jordbrukarna där samögde både en hästdragen ogrässprika och en kalksprika ”för ladugårdsrengöring och desinfektion”. Mejeriet krävde nämligen att ladugårdarna skulle rengöras och kalkas varje år. I Drängsmark och Stormark i Västerbotten samögde från fyrtioalet två till tre bönder radsåningsmaskiner, självavläggare, gödselspridare, traktorer och självbindare.

Men det var inte alla byar och bönder som samarbetade kring maskiner. I bondeminnesmaterialet hävdar cirkeldeltagare i Tvärred i södra Älvsborg att samägande ”inte var populärt”. Intresset var förmodligen svagast på slättbygden och bland större jordbrukare.

Den negativa inställningen är fullt förståelig. Maskinsamverkan hade – och har – sina problem. Dels försämras utsikterna för den enskilde bonden att få arbetet utfört vid rätt tidpunkt, dels finns risk för spridning av ogräs och växtsjukdomar. För bönder med stora arealer med krav på en stabil tillgång på funktionella maskiner då vädret är gynnsamt, eller som prioriterar bekämpning av ogräs och sjukdomar, är enskilt ägande att föredra. Samägande och sambrukande innebär å andra sidan, utöver att den enskilde jordbrukarfamiljens kostnader begränsas, att utrustningen utnyttjas bättre, att fler får tillgång till den nya tekniken samt att den sociala samvaron i byarna stimuleras. Ytterligare ett skäl är den tilltagande bristen på arbetskraft, särskilt vid arbetstoppar.

Graden av maskinsamverkan kunde även skifta inom en och samma socken, vilket framgår av samtal med äldre jordbrukare i Husby i södra Dalarna:

I Långsbyn gick det inte att vara ihop med nån. Jag låna en gödselspridare en gång en dag, men det vart nästan bara eftermiddagen. Han var tvungen till att ha den dagen efter.

Tröskning med ett gemensamt bytröskverk i Kallrör, Jämtlands län, på Kallströms gård i början av 1960-talet. Tröskverket drevs av en åtta hästkrafters motor.

I Sundfiske och Västerbyn i samma socken, där gårdarna var förhållandevis stora, höll bönderna sig med egna tröskverk. I Hanåker fanns däremot ett verk gemensamt för hela byn. Skillnaden förklaras av tekniska problem. Där elsystemet var bristfälligt kunde inte alla bönder äga egna tröskverk. Då gick säkringen och alla tröskverk blev stående.

Personlig läggning, lokala händelser och traditioner kan förklara skillnader i graden av samverkan kring maskiner och redskap. För mindre och medelstora jordbruk övervägde ändå fördelarna och därför valde jordbrukare, särskilt i regioner med sammanhållen bebyggelse och många småbruk, att samarbeta under den första mekaniseringsfasen på trettio- och fyrtiotalen.

FÖRENINGAR FÖR MODERNISERINGEN

Från början av trettioalet fanns det på svensk landsbygd stora och små ekonomiska föreningar, liksom ideella och kulturella föreningar av det mest skiftande slag. Några hade tillkommit före 1930, andra startades och fick sin spridning under trettio- och fyrtiotalen, levde under femtioalet, men med minskad aktivitet, för att förlora i betydelse och dö under sextioalet. Denna livscykel gällde inte alla. Några tillkom när andra var i färd med att läggas ned. Förloppet liksom föreningstätheten varierade också regionalt. Ingen bygd lär dock ha stått helt och hållet utanför.

Redan 1930 registrerades cirka 10 000 ekonomiska föreningar med anknytning till jordbruket (av totalt 14 700 i hela landet), och antalet steg därefter. Bland föreningar som behövdes för att klara investeringar och underhåll av den nya vardagstekniken bör särskilt nämnas de många små, lokalt drivna elföreningarna. Deras betydelse för landsbygdens modernisering kan inte nog betonas.

Tröskföreningar och maskinstationer

Det fanns tröskföreningar i många socknar, men långt ifrån i alla. I Granbergsdal i Örebro län hävdas bestämt att "ingen som helst betydelse hade föreningsrörelsen, till exempel på maskinsidan, för ekonomibyggnader och inom mjölkhanteringen". På andra platser var maskinföreningarna däremot viktiga. I Kvidinge i Skåne höll jordbrukarna sig med en tröskförening från 1903 till 1963. I Drängsmark i trakten av Skellefteå bildades en trösk- och motorförening, med cirka 30 medlemmar, i januari 1920. Föreningens uppgift var att utföra motortröskning och vedkapning, både för

medlemmar och icke-medlemmar inom byn. Med tiden ägde föreningen tre tröskverk, två elmotorer, en traktor med remskiva, vedkap, spånhyvel och en torvströmaskin. Verksamheten drevs fram till den 1 maj 1970. Då hade bönderna egna traktorer och maskiner.

I grannbyn Stormark utförde en frivillig föreningsmedlem, som titulerades motormannen, tröskning mot betalning. I föreningens stadgar reglerades hur tröskningen skulle alternera mellan gårdarna. Den gård som sått sist ett år stod först på schemat året därpå. Målsättningen var att tröskningen skulle ge minsta möjliga väntetider, och den fick bara avbrytas vid regn. Personer som inte var medlemmar i Stormarks tröskförening, det vill säga de ekonomiskt sämst ställda jordbrukarna i byn, kunde mot en något högre ersättning få sin säd tröskad. Pengarna som blev över sedan motormannen fått sin lön användes för reparationer och för inköp av nya maskiner.

Staten och hushållningssällskapen satsade till en början på enskilda maskinhållare, på personer som köpte maskiner med hjälp av statliga maskinlån och som mot betalning åtog sig maskinuppdrag. Från omkring 1950 försköts statens intresse mot mer utvecklade maskinstationer. Medel ur Jordbrukets maskinlänefond utdelades av hushållningssällskapen till enskilda personer eller sammanlutningar för inköp av jordbruksmaskiner som var avsedda att användas gemensamt av flera jordbrukare.

Småbrukaren och maskinhållaren Gunnar Andersson harvar våren 1955 för potatis utanför Jonsbol i Hammarö socken i Värmland. Han var maskinhållare för ett tiotal bönder. Utöver Olivertraktorn med redskap höll han tröskverk, själubindare och gödselvagn.

Efter 1950 blev det ändå en kraftig tillbakagång för maskinförningarna. Det var nu långt vanligare med enskilda "maskinhållare" med eller utan eget jordbruk. Flertalet fanns i södra Sverige.

Kommersiellt drivna maskinstationer fick efter hand problem med ekonomin. Om de inte avvecklades krävdes en specialisering. Särskilt gynnsamma var förutsättningarna för denna form av samverkan i Skåne och Halland, vilket förklaras av bet- och potatisodlingen. Den fordrade dyra maskiner som var svåra att förränta på små odlingar. Här hade maskinstationerna en stabil kundkrets.

Maskinstationerna var föregångare till våra dagars maskinringar. De senare organiseras dock professionellt med hjälp av experter från Föreningssparbanken och ingår i ett nationellt nätverk. Grundidén är dock i princip densamma.

Tvättstugor och frysföreningar

Samverkan kring maskiner och redskap omfattade inte bara den direkta jordbruksproduktionen. Föreningar startades också för att underlätta hushållsarbetet. Från Ålstorp i Halland berättar en kvinna till och med att den "första gemensamma maskin använd-

Tvättmaskinen förevisas av en nöjd tvätterska i tvättstugan på Vemdalens badhus år 1952, Jämtland.

ningen i byn var inte på jordbrukets område utan bestod av en elektrisk tvättmaskin med vridmaskin”. Den gemensamma maskin-användningen startade dock förmodligen oftast på jordbrukets område och fick senare betydelse för hushållsarbetet.

Tvättstugor och badstugor, två inrättningar som blev vanliga från trettioalets första år, var ofta andelsägda. De drevs av en förening, men kunde ha kommunen som en viktig tillskyndare. Ibland skedde det under motstånd. ”Omkring 1950 fick vi i Mo-heda, efter starkt motstånd av de manliga ledamöterna i kommun-fullmäktige, en andelstvättstuga i samhället. Detta visade sig vara en verklig lyckoträff”, minns en kvinna från Småland. Från Väst-manland berättar en annan kvinna:

En sak som förbättrade för lantbrukshustrurna, var när de stora maskintvättstugorna kom på 1940-talet, antingen som andelstvättstugor eller som i Ramnäs där Ramnäs bruk och Virsbo bruk uppförde moderna tvättstugor där alla fick tvätta, även dom som inte var anställda. Tänk att åka dit med 26 kg smutsiga kläder och efter 4 timmar ha kläd-korgen fylld med ren nymanglad tvätt, vilken lycka!

På landsbygden etablerades bagarstugföreningar, mangelföreningar och vävstugföreningar för att underlätta hushållsarbetet. De hade en dubbel funktion då de reducerade investeringskostnaderna för det enskilda hushållet och gynnade kontakterna mellan bygdens kvinnor. Syftet med syföreningarna var delvis ett annat. Utöver den sociala samvaron sydde kvinnorna för eget bruk, till behövande och för att, via auktioner och försäljningar, samla in pengar till sociala ändamål.

Från början av femtioalet startades frysföreningar som hyrde ut frysfack till intresserade. Deras livstid var dock i regel kort eftersom landsbygdens hushåll snart hade råd att skaffa egna frysbboxar. Föreningarnas betydelse låg i att de, liksom maskinföreningarna och djurföreningarna, introducerade och etablerade ny teknik och nya rön i en situation där jordbrukarna på egen hand inte kunde bära kostnaderna. Samverkansformen kan dessutom ha fått även mer tveksamma personer att våga – eller känna kravet att – pröva nyheter.

Tjurhållare och seminföreningar

Till föreningarna på maskinsidan kom alla föreningar på husdjurs-sidan. De var säkert minst lika viktiga för jordbrukets modernise-ring som maskinföreningarna. Deras syfte var delvis att begränsa

Med stadigt grepp om repet, som är kopplat till nosringen, hålls avels- och förenings-tjuren fast på ladugårdsbacken vid Degerö gård i Malsta socken, Uppland 1944.

de enskilda jordbrukarnas kostnader, men framför allt att förbättra kreatursstocken samt att öka kött- och mjölkavkastningen. I detta arbete var de regionala hushållningssällskapen en pådrivande part, inte minst genom sina lokalt stationerade vandringsrättare.

Tjurföreningar tycks ha varit särskilt vanliga. Genom att gå samman om en avelstjur som kunde hyras in när korna var dräktiga, slapp varje enskild gård att hålla tjur. Samtidigt förbättrades kvaliteten på avkomman och därmed på sikt kobesättningen och mjölkavkastningen. Att "gå med tjuren" var dock under de vuxna männens värdighet. Det var en uppgift för kvinnor och äldre gubbar. "En karl skulle inte gå med tjur, det befattade de sig inte med", betonar männen som samlats till ett samtal om jordbrukets förändring i Husby socken i södra Dalarna.

I Drängsmark i Västerbotten beslöt bystämman i januari 1945 att bilda en tjurförening. Antalet medlemmar var 41 och antalet kor 243. Den första tjurhållaren fick 90 kronor per månad. I början var "språngavgiften" 6 kr för medlem och 10 kr för icke medlem. 1958 var antalet medlemmar 74, vilket sjönk till 32 fram till 1965, när föreningen lades ned. Insemination hade då blivit det alternativ som föredrogs av de kvarvarande bönderna.

Seminföreningar etablerades runt om i landet från mitten av

fyrtytalet. Den första föreningen började sin verksamhet 1943. Aveln blev nu mer kontrollerad, samtidigt som man slapp gå med tjuren. Jordbrukarna betalade i stället en grundavgift och ett fast belopp varje gång de anlidade semin föreningen.

Vanliga var också hästförsäkringsföreningarna. Medlemmarna betalade en årlig premie och kunde då räkna med ersättning om en häst försvann, dog eller blev sjuk och måste slaktas.

En rik föreningsflora

Listan över husdjurföreningar kan göras mycket lång. Specialföreningar fanns för praktiskt taget alla tänkbara ändamål och djurslag från början av trettioalet och tre årtionden framåt. Vissa föreningar hade många medlemmar, stor aktivitet och var anslutna till en distrikts- och riksorganisation. Andra var små och lokala med begränsad verksamhet. Det fanns mjölkkontrollföreningar, häst-, svin-, får- och tjuravelsföreningar, äggföreningar, hönsföreningar, olika djurförsäkringsföreningar, slakteriföreningar, inköps- och försäljningsföreningar.

Därutöver fanns det bland annat bär- och fruktodlarförening-

Konstnären lägger sista handen vid en affisch inför en utställning 1953 i Jälla utanför Uppsala.

ar, betesföreningar, frörensningsföreningar, vallföreningar, slöjdföreningar, kvarnföreningar, stenkrossföreningar, hovvårdsföreningar, skogsägarföreningar. Sammantaget ger dessa föreningar, och andra typer av sammanslutningar kring maskiner, redskap, djur, växter och byggnader, intrycket av en febril kollektiv aktivitet under en period då industrisamhället växte sig allt starkare och landsbygdens traditionella näringar både var på tillbakagång och utsatta för ett stort omvandlingstryck.

FÖRENINGAR FÖR KULTUR OCH STUDIER

Utöver de tidigare nämnda föreningarna fanns också ungdomsföreningar, kvinnoföreningar och studieföreningar. De bidrog var och en på sitt sätt till landsbygdens och jordbrukets omvandling. I dessa spreds handfasta kunskaper och odlades en modern identitet och framtidstro. På kort och lång sikt var detta till godo för jordbruket som näring. Samtidigt påskyndade de, paradoxalt nog, moderniseringen och därmed nedläggningen av jordbruk och landsbygdens avfolkning.

Dansaftnar och plöjningstävlingar

De båda ungdomsorganisationerna Jordbrukarungdomens Förbund, JUF, och Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund, SLU, bedrev en livaktig och mångsidig verksamhet på landsbygden under trettio-, fyrtio- och femtiotalen. Här lärde sig landsbygdsungdomen nya rön inom jordbruket, här umgicks de med jämnåriga, roade sig, träffade i många fall sina livskamrater och skolades till vuxna, demokratiska medborgare.

Förbunden bedrev i stort sett samma verksamhet och konkurrerade därigenom om medlemmarna. Jordbrukarungdomens Förbund började sin verksamhet 1918 som ideell organisation för landsbygdens ungdom och var partipolitiskt obunden. Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund stod däremot ideologiskt nära bondeförbundet. Dess syfte var att samla landsbygdens ungdom för "medborgerlig och politisk fostran". Omkring 1950 hade Jordbrukarungdomens Förbund cirka 27 000 föreningsmedlemmar och 15 000 så kallade klubbungdomar. Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund, som konstituerades som riksförbund 1919, var större med drygt 100 000 medlemmar. I vissa socknar var båda aktiva, i andra var bara en av dem representerad. JUF-avdelningar etablerades genom att ombudsmän centralt tog initiativet, medan

VM i plöjning i Kungsängen utanför Stockholm i oktober 1955. Tävlingen arrangerades av JUF i samarbete med WPO, World Ploughing Organisation.

Familjen Öberg, granar och några danska ungdomar som är på besök genom ett SLU-utbyte har samlats i en arbetspaus för fotografering i jordgubbslandet. Ölmevalla, Halland på 1950-talet.

SLU-avdelningar byggde mer på ett lokalt engagemang.

Båda föreningarna ordnade amatörteater, biblioteksverksamhet, körsång, idrott och lägerveckor. De organiserade studieresor till våra grannländer och kurser i de mest skiftande ämnen. Till skillnad från Jordbrukarungdomens Förbund anordnade Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund dansaftnar. Båda var aktiva i uppförandet av bygdegårdar som blev viktiga samlingspunkter under den första fasen av landsbygdens modernisering. Byggandet var både en viktigt gemensamhetsmanifestation och en skola i praktiskt hantverk.

Jordbrukarungdomens Förbunds (och 4Hs, juniorföreningens) motto var att "lära genom att göra". Då var tävlingar viktiga. Båda ungdomsorganisationerna var aktiva tävlingsanordnare. Särskilt på trettioalet var tävlingsverksamheten omfattande, men den drevs långt fram i tiden även om graden av aktivitet minskade. Utöver spänningen var tävlingarna ett led i utbildningen av en ny generation jordbrukare. Gemensamma och separata tävlingar organiserades för män och kvinnor: odlingstävlingar, slåttertävlingar, mjölkningstävlingar, tävlingar i traktorkörning, häst- och kobedömning, djuruppfödningstävlingar, plöjningstävlingar, skogsvårdstävlingar, konserveringstävlingar, grönsakstävlingar, tävlingar i blomsterodling, skogsgallring, fågelskydd och så vidare.

Till de sockenvisa tävlingarna kom krets-, distrikts- och rikstävlingarna. De bästa gick vidare och avancerade kanske så småningom till riksfinalen. Seger i den senare gav glans åt bygden, berättar studiegruppen i Husby socken.

Det febrila tävlandet i grenar som direkt anknöt till jordbrukarfamiljernas vardag bidrog till spridningen av kunskaper om nya arbetsmetoder, maskiner och redskap på landsbygden i en tid då kraven växte på en modernisering av jordbruket. Tävlingarna förstärkte den lokala sammanhållningen, vilket under åtminstone trettio- och fyrtiotalen rimligen höll tillbaka en alltför snabb avfolkning. När avflyttningen sköt fart efter kriget är det tänkbart att de som lämnade hembygden hade relativt ljusa minnen av livet på landsbygden tack vare föreningarna. Utflyttarna kunde lockas tillbaka för att delta i arbetet under hektiska sommarveckor. De passade då också på att besöka dansbanan på lördagskvällen och delta i någon annan föreningsaktivitet.

I industribygder, till exempel i Bergslagen, blev Jordbrukarungdomens Förbund och Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund jordbrukarungdomens alternativ till det socialdemokratiska ung-

domsförbundets, SSUs, studie- och nöjesverksamhet. I småbrukarbygder, där framför allt de vuxna männen skiftade mellan sysslor i jordbruket, i skogen och flottningen och inom industrin, kunde även det socialdemokratiska partiet och syndikalisternas fackliga organisation, SAC, ha sympatisörer bland småjordbrukare.

Bildning och semester

Till de vidgade perspektiven för landsbygdens invånare bidrog även nykterhetsförbund och frireligiösa organisationer, liksom Svenska Landsbygdens Studieförbund, SLS, och Svenska Landsbygdens Kvinnoförbund, SLKF. De senare gjorde att kvinnorna kunde vidga sina kunskaper och sitt umgänge, eller som det hävdas i en minnesberättelse från Brastad i Bohuslän: ”I mitten av fyrtioalet bröt sig flertalet kvinnor ur den isolering /som/ förr fanns på landsbygden. De gick in i olika föreningar, politiska m.fl. De äldre såg inte med blida ögon på detta.”

Från Ljusdal i Hälsingland påpekas att ”de första pionjärerna inom SLKF och SLU på 1930-talet arbetade hårt för att bereda

Symöte hos fru Margit Andersson i Dalkarlså, april 1978. Mötet hölls i regi av Röda Korsgruppen i Bygdeå, Västerbottens län, och hade en kyrklig prägel med psalmsång och läsning. Dessa möten var också tillfällen för traktens kvinnor att umgås utanför det egna hemmets väggar.

semestervistelse för trötta husmödrar, för utbildning för kvinnorna och upplysning om hjälpmedel i hemmen för att underlätta kvinnornas många gånger tunga arbete.”

Svenska Landsbygdens Studieförbund bedrev på många håll från trettioalet och framåt, särskilt under vintern, en riklig studieverksamhet. I Ljusdal ordnades praktiska kurser i en mängd ämnen, såsom sömnad, matlagning, ekonomi, hälsa och livskvalitet. Avdelningen hade även samhälls- och omvärldsorienterade kurser om FN, utvandrarerna, skolan, kyrkan, jämlikheten och den politiska bonderörelsen. Litteraturcirklar var också vanliga.

För den enskilde var syftet främst att skaffa sig kunskaper som var nödvändiga för att hänga med i förnyelsen och överleva ekonomiskt som jordbrukare. Studiecirklar, föreningsarbete och andra former av samverkan var nyckeln till framgång.

Minskat intresse för vardagssamverkan

Med femtiotalets jordbruksavveckling och allt intensivare mekanisering blev behovet av vardagssamverkan inte lika stort. Under familj jordbrukets guldålder ägde jordbrukarna sina maskiner och redskap. Arbetsuppgifterna klarades med egen arbetskraft. Under sextioalet upphörde de informella aktiviteterna. Föreningar lades ned eller slogs samman och ombildades, som Jordbrukarungdomens Förbund (samordnades med 4H), Svenska Landsbygdens Studieförbund (ombildades till Vuxenskolan) och Svenska Landsbygdens Kvinnoförbund (Centerkvinnorna). Vissa föreningar, som Studieförbundet Vuxenskolan, 4 H, Vi unga och den lokala hembygdsföreningen, har dock även in i sen tid haft god uppslutning, även om den aktiva skaran stadigt minskat.

Från mitten av femtiotalet och fram till mitten av åttiotalet var den lokala samverkan på landsbygden mer begränsad. Tonvikten låg på den egna gården och familjen. Under denna period förlitade jordbrukarna sig mer på bonderörelsens fackliga företrädare och en ekonomiskt allt starkare lantbrukskooperativ affärsrörelse. Perioden kännetecknas av ett utvidgat arbete på central nivå med återkommande utredningar, utspel och prisförhandlingar.

VÅR TIDS SAMVERKAN

Från mitten av 1980-talet har jordbrukare åter sökt sig till gemensamhetsformer som förekom på landsbygden i äldre tider. Skillnaden denna gång är att samarbetet sanktioneras av staten och and-

ra centrala aktörer. Jordbrukarna utnyttjar i dag det vakuum som uppstått på landsbygden i spåren av de senaste årtiondenas centralisering av privat och offentlig verksamhet. De äger maskiner och redskap och är vana vid att arbeta praktiskt med byggnation, reparation och service. Genom att samverka ställer jordbrukare sina maskiner och sitt kunnande till andra grupperns förfogande.

För jordbrukarfamiljerna har det också blivit allt svårare att leva enbart av jordbruk och boskapsskötsel. Parallellt har småindustrier, hantverksföretag och kommunal service avvecklats eller flyttat från landsbygd till tätorter. Landsbygden har tömts på viktiga komponenter. Genom att samverka har jordbrukarna breddat sin egen ekonomiska bas och förbättrat förutsättningarna för människor att leva på den senmoderna svenska landsbygden. Denna gång väljer jordbrukarna att forma sina liv i samspel med andra grupper i lokalsamhället.

Sveriges Maskinringar – för teknisk förnyelse

En sammanslutning av växande betydelse är Sveriges Maskinringar som drivs utan vinstsyfte. De är lantbrukarnas egen förmedlingscentral för maskintjänster och arbetskraft. Medlemmarna får tips om ny teknik och maskiner, råd inför maskininvesteringar, möjligheter att träffa yrkeskollegor, trygghet vid sjukdom och olycksfall samt reservkapacitet vid maskinhaveri. På Sveriges Maskinringars hemsida kan medlemmarna köpa, sälja och byta maskiner, traktorer och annat. Allra viktigast är det praktiska arbete som utförs på distriktsnivå. Jordbrukarna kan hyra in moderna och välskötta maskiner i stället för att själva äga dem och svara för det löpande underhållet. Maskinringarna stöds av Föreningsparbanken som ger råd i ekonomiska och juridiska frågor. Sedan 1998 har maskinringarna en egen medlemstidning.

Förebilden för Sveriges Maskinringar är de västtyska maskinringarna, med över 40 procent av lantbrukarna som medlemmar. I Sverige bildades de första maskinringarna i Dalarna, Östergötland, Uppland och Stockholms län i samband med omställningen år 1990. Dessförinnan hade såväl LRF som Föreningsbanken i mitten av sjuttioalet i skrifter och i artiklar otaliga gånger uppmanat bönderna att utvidga samarbetet kring maskiner

Verksamhetsledaren för Örebro Maskinring avbildad på hemsidan 2001. Den nya tekniken, både mobiltelefoni och Internet, utnyttjas flitigt i dagens samverkan på landsbygden.

för att begränsa kostnaderna och öka tillgången på bra maskiner. 1990 fick uppmaningarna effekt.

När den första maskinringen väl hade bildats gick det snabbt. Redan i slutet av första året omsatte de 1 950 medlemmarna i Sveriges Maskinringar 6,5 miljoner kronor. I slutet av år 2000 fanns det 23 ringar med 4 700 medlemmar, sammanslutna i en riksorganisation. Endast Halland, Skåne och Kronobergs län saknade vid denna tid egna länsorganisationer. Omsättningen uppgick till 140 miljoner kronor.

Farmartjänst – för landsbygdens behov

Företagen i Farmartjänst åtar sig kortare och längre arbetsuppdrag med tyngdpunkt på hantverk och service. Det första företaget startades i mitten av åttiotalet av lantbrukare i Kolbäck i Västmanland. Som spannmålsodlare befann de sig i en svår ekonomisk situation och försökte bredda sin ekonomiska bas. Jordbrukare i andra regioner följde snart efter och etablerade egna ekonomiska föreningar eller företag. Verksamheten drevs antingen under namnet Farmartjänst eller Landsbygdens Entreprenad. I Örsundsbro i Uppland startade år 1990 landets första Farmartjänst med enbart kvinnor som medlemmar.

I början av 2000-talet finns det cirka 140 företag inom riksorganisationen Farmartjänst. Av företagen har ett femtontal kvinnor som ledare och kontaktpersoner. Företag finns i samtliga län utom i Jämtland och Västerbotten. Organisationen är ansluten till LRF som på sin hemsida håller aktuella adresser och informerar om verksamheten. Från år 2000 ger Farmartjänst ut en egen medlems-tidning.

Farmartjänst har sin utgångspunkt i lantbrukarnas mångsidiga yrkeskunskaper och innehav av maskiner och verktyg. De enskilda företagen samordnar och marknadsför detta lokalt för nya kundgrupper. Farmartjänst ska, som det sägs i presentationen, vara "en samarbetspartner att lita på". Exempel på entreprenader och tjänster som utförs är reparationer och ombyggnationer av fastigheter, montage av maskiner, inredning eller annan utrustning, fastighets- och grönyteskötsel, markanläggning, grävning och planering samt personaluthyrning.

I Ingatorp i Eksjö kommun på småländska höglandet tog en grupp kvinnor år 1991 initiativ till en förening. Männen ställde upp på idén. Marina Granlund, ordförande hösten 1999, berättar att fram till början av 1990-talet var det i Ingatorp som "på så

många andra platser i vårt land. Varje bonde gick på sin gård och slet. Förändringen kom med Farmartjänst. Tack vare den har vi fått en enastående sammanhållning." Föreningen har lokalt stärkt medlemmarnas och jordbrukets ställning. Omsättningen är dock mindre än aktiviteterna.

Vätterbygdens Farmartjänst i Vetlanda med ett fyrtiotal medlemmar lämnar anbud på olika entreprenadjobb och håller lokaler för bland annat legotillverkning. Det övergripande syftet med verksamheten är att "vid nuvarande strukturomvandling inom jordbruket kunna behålla våra gårdar och bo kvar på landsbygden och därmed skapa arbetstillfällen och bidra till en levande landsbygd". Kunderna är kommuner och industrier, företag inom fastighetsskötsel, transporter, jord- och skogsbruk samt privatpersoner.

Fördelen av att gå samman och ställa sina maskiner, verktyg, lokaler och kunskaper till andra kundgruppers förfogande har också visat sig. År 2000 omsatte Farmartjänst i Sverige 310 miljoner kronor.

Bygderörelsen – för landsbygdens förnyelse

Även bygderörelsen har fötts ur en vilja att dra nytta av många människors kompetens, maskiner och redskap i syfte att skapa verksamheter som kan trygga försörjningen på landsbygden. Den är dock inte direkt knuten till jordbruket. Men jordbrukarna är viktiga medlemmar i den rörelse som under nittioalet vuxit ut till en bred folkrörelse. Upprinnelsen var "flykten från landsbygden" under efterkrigstiden.

1984 tog Sveriges Hembygdsförbund ett initiativ för att bryta den nedåtgående utvecklingen på svensk landsbygd. Några år senare knöts verksamheten till Europarådets landsbygdskampanj. Med sommarfester, hemvändardagar, föreningsmöten och debattkvällar sattes lokalt fokus på landsbygdens framtid. Upprop genomfördes och manifest antogs. Efter en trevande start etablerades närmare 1 000 lokala bygdekommittéer fram till utgången av 1988 då landsbygdskampanjen avslutades. Våren året därpå hölls den första landsbygdsriksdagen med 650 delegater, vilka diskuterade cirka 6 000 krav och idéer som samlats in under landsbygds-kampanjen. På hösten samma år bildades Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva, bland annat för att följa upp och stödja verksamheten och de lokala utvecklingsarbetet, samt att samordna och driva landsbygdens frågor. 1993 hade antalet utvecklingsgrupper

fördubblats, och tillväxten fortsatte under de följande åren. I början av år 2001 fanns cirka 4 000 grupper och över 80 000 personer beräknades arbeta aktivt i lokala grupper.

Bygderörelsen finns i alla delar av landet, men är svagast i södra Sverige och i storstadsområdena. Sin största utbredning har den i norra Sverige och i glesbygden. Bygderörelsen utgår från lokala behov och förutsättningar, men hämtar stöd från regional och central politisk nivå. Den engagerar unga och gamla, lika delar kvinnor som män. Den arbetar över ett brett fält. Vanligast är aktiviteter som skapar trivsel i bygden samt kulturella aktiviteter, men utvecklingsgrupperna sysslar också med frågor som berör den offentliga infrastrukturen och ekonomiska verksamheter. De har byggt bostäder, förbättrat service och genomfört en rad små och stora projekt. Sammanlagt lägger de som är involverade i bygderörelsen ner cirka 4,4 miljoner ideella arbetstimmar per år, vilket i kronor kan omräknas till 660 miljoner.

Landsbygdsriksdagen i Piteå 2002, arrangerad av Folk rörelserådet Hela Sverige ska leva, hade ett intensivt program med många toppnamn på seminarie- och talarlistorna. Här syns dåvarande jordbruksminister Margareta Winberg vila benen på scenen.

SAMVERKAN DÅ OCH NU

Den ekonomiska och kulturella samverkan på landsbygden fram till mitten av femtiotalet och från slutet av åttiotalet byggde på gamla traditioner. Samägande och sambruk var ett sätt för små- och mellanstora jordbruk att inlemmas i moderniseringen. Samverkan bröt isoleringen och skolade minst ett par generationer i föreningskunskap och demokratiskt tänkande. Denna läroprocess på lokal nivå kan i sin tur ha legat till grund för jordbrukarnas starka politiska engagemang på regional och nationell nivå under efterkrigsdecennierna. Här finner vi också en av byggstenarna i den svenska folkrörelsedemokratin.

Maskinringarna uppvisar likheter med fyrtio- och femtiotalens maskinföreningar medan Farmartjänst hämtar förebilder i äldre riders entreprenadverksamhet. Den senare är dock en nyskapelse för vår senmoderna tid. Samma gäller för bygderörelsen.

Samling till skördefest vid storbalen i Kråketorp, Halland år 1998. Vård är den ekologiske bonden Tomas Johansson. Fotograf Arne Persson.